

Sosyal Damgalanma ve COVID-19 Salgını

Social Stigma and the COVID-19 Pandemic

Perihan EREN BANA

PEB: 0000-0002-5139-5327

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Tıbbi Görüntüleme Teknikleri Programı, İstanbul-Türkiye

Öz

Sosyal damgalanma, 'algılanan olumsuz özelliklerden kaynaklanan sosyal reddedilme' şeklinde tanımlanabilir. Sosyal damgalanma, sosyal ve ruhsal süreçleri olumsuz yönde etkileyen ve istenmeyen sonuçları olan önemli bir konudur. COVID-19 Küresel Salgını dolayısıyla ortaya çıkan kaotik ortam, pek çok kişinin damgalanmasına neden olmuştur. Başta hastalar olmak üzere yaşlılar, yurtdışı seyahati yapanlar, sağlık çalışanları ve hatta bazı ülkeler/milletler ile ünlüler bile sosyal damgalanmanın hedefi haline gelmiştir. Özellikle salgın gibi insanların daha kırılğan hale geldiği bir dönemde damgalanma korkusu, tedavi almak istememek ve intihar gibi oldukça olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle damgalanmanın önlenmesine yönelik tedbirler alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu konuda iletişim kanallarının açık tutulması ve doğru bilgi akışının sağlanması, salgının insanlığın ortak sorunu olduğunun açıkça anlatılması, damgalamaya karşı net tavırların alınması, hastalığı geçiren kişilerin mahremiyetine saygı duyulması ve bilgi gizliliğine önem verilmesinin, salgın sürecinde sosyal damgalanmanın azalmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: COVID-19, sosyal damgalanma, sağlık yönetimi, halk sağlığı.

JEL Sınıflandırma Kodları: I12, I14, I18, I31.

Abstract

Social stigma can be defined as 'social rejection resulting from perceived negative characteristics.' Social stigma is an important issue that negatively affects social and mental processes and has undesirable consequences. The chaotic environment that emerged due to the COVID-19 Global Epidemic has caused many people to be stigmatized. Especially the patients, the elderly, those who travel abroad, health workers, some countries/nations, and even celebrities have become the target of social stigma. Fear of stigma can cause negative consequences such as not wanting to receive treatment—especially in an epidemic when people become more fragile. For this reason, it is important to take measures to prevent stigma. It is thought that keeping communication channels open and providing accurate information flow explains that the epidemic is a common problem of humanity. Taking clear attitudes against stigmatization, respecting the privacy of those with the disease, and giving importance to information confidentiality will reduce social stigma during the epidemic.

Keywords: COVID-19, Social stigma, Health management, Public health.

JEL Classification Codes: I12, I14, I18, I31.

1. GİRİŞ

Sosyal damgalanma, toplum içinde bazı grupların, kişilerin veya tek bir kişinin çeşitli nedenlerle dışlanmasına neden olmaktadır. Damgalanmaya maruz kalanlar açısından daha olumsuz sonuçlara neden olan ve toplumsal barışı bozan bir durum olan sosyal damgalanmanın, kalıcı ve hatta geri dönüşü olmayan izler bıraktığı yönünde literatürde kanıtlar bulunmaktadır. Sosyal damgalanma dil, din, etnik köken, engellilik, eşcinsellik gibi nedenlere

bağlı olarak ortaya çıkabildiği gibi, hastalık nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir. Aslında neredeyse ayırım olarak algılanan her unsur, sosyal damgalanma nedenine dönüşebilmektedir. Özellikle hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan sosyal damgalanmanın hastalık döneminde daha kırılğan hale gelen bireyler üzerindeki etkisi de daha fazla olmaktadır. Maalesef insanlık tarihi boyunca yaşanan salgınlar gibi biyolojik felaketlerde, sosyal süreçlerde de bazı olumsuz durumlar yaşanmıştır (1). Bu nedenle sos-

yal damgalanma, özellikle salgın sürecinde, hastalık geçiren bireyler ve onların yakınları açısından önemli bir konu haline gelmektedir. Salgın sürecinde hastaları damgalanmaktan koruma görevini de üstlenmiş sağlık çalışanlarının bile sosyal damgalanmaya maruz kalmış olması, konunun önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir (2,3,4).

1.1. Sosyal Damgalanma

Sosyal damgalanma, 'algılanan olumsuz özelliklerden kaynaklanan sosyal reddedilme' şeklinde tanımlanmıştır (5). Sosyal damgalanmanın ortaya çıkmasına neden olan faktörler oldukça çeşitlidir. Farklı inanç sistemleri ve ideolojik yaklaşımlar, kültürel faktörler, sosyal kapasite, kimlik ve aile yapısı gibi unsurların sıklıkla damgalanmaya neden olduğu bilinmektedir (6). Damgalanmanın temelinde grup davranışlarının da yattığını söylemek mümkündür. 'Biz' ve 'onlar' ayrımıyla ortaya çıkan sosyal damgalanma sürecinde, bir güç asimetrisi oluşmakta ve 'biz' güçlendikçe 'onlar' zayıflamaktadır (4,7). Bir süre sonra damgalanan kişiler tarafından da gerçek gibi algılanmaya başlanan durum, utanç gibi olumsuz duygu ve düşüncelerle sonuçlanabilmektedir (6,8). İnsanların bilinmeyen bir durum ya da belirsizlik karşısında takındığı bir tavır olan damgalama, akıl sınırları içinde açıklayamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır ki bunlardan birisi de salgındır (1). İnkâr, davranışsal kopukluk ve madde bağımlılığı gibi işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerinin damgalanma algısını arttırdığı yönünde kanıtlar bulunmaktadır (9). Eğitim ve bilgi eksikliği damgalanmaya neden olmakla birlikte; damgalama eğiliminin maalesef eğitilmiş olmasına rağmen sürdüğünü söylemek mümkündür (7, 10). Damgalanma bazen bu doğrultuda bir deneyim yaşanmamasına rağmen de ortaya çıkabilmektedir. Yani ortada damgalandığını gösteren somut bir kanıt olmasa da bazen insanlar başkaları tarafından damgalandığını ve dışlandığını düşünebilmektedir. Bu durumun nedeni önyargı veya bilgi eksikliği olabilmektedir (11). Yani bilgi eksikliği sadece damgalama için değil damgalanma algısı için de önemli bir risk faktörü haline gelmektedir ve salgın gibi belirsizlik içeren süreçlerde elde edilen doğru bilginin hemen yayılmasının sağlanması ve yanlış bilginin yayılmasının önlenmesi bu anlamda önemlidir.

Belirli özelliklere sahip bireylerin bazı insanlar tarafından etiketlenmesiyle ortaya çıkan sosyal damgalanma,

utanç ve itibarsızlık işareti haline gelmektedir (5). Bir kurgu sonucunda ortaya çıkan sosyal damgalanmanın damgalanan kişi için bir gerçekliğe dönüştüğü söylenebilir. Bu nedenle daha önce yaşanan HIV ve Ebola gibi etkeni virüs olan hastalıkların yol açtığı sosyal damgalanma, önemli ve zararlı sonuçları dolayısıyla 'sosyal kanser' olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda salgın sonrasında da devam edebilecek ruh sağlığı sorunlarının önlenmesi açısından da sürecin doğru bir şekilde yönetilmesi önemli hale gelmektedir (12). Çünkü hastalığı geçirmiş olan kişilerde damgalanma nedeniyle yaşanan olumsuz duygu ve düşüncelerin etkisinin devam ettiği yönünde bulgulara rastlanmaktadır (13).

Damgalanma yaşayan insanların ağırlıklı olarak dezavantajlı gruplarda yer alan bireyler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin engelliler, yaşlılar ve hastalar gibi daha fazla ruhsal ve sosyal desteğe ihtiyacı olan kişilerin, sosyal damgalanmaya daha açık olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda dezavantajlı gruplarda ortaya çıkardığı etki, bir girdap etkisine benzetilebilir. Çünkü ruh sağlığı açısından risk faktörü daha yüksek olan bu gruplarda, etki ve sonuç daha büyük olabilmektedir.

Kurumlar açısından bakıldığında damgalanma sonucunda psiko-sosyal süreçlerde ortaya çıkan etkinin yanında, ekonomik sonuçlar da somut bir şekilde gözlenebilmektedir. Çünkü damgalanma, çalışanların dışlanmasına ve bazı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, örgütsel iklimin ve kültürün bozulmasına, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşılmasına, örgüt içi gerginliğin artmasına, çalışanların örgüte olan bağlılığının ve yapılan işle ilgili doyumun azalmasına, performansın düşmesine, işe geç gelme davranışının artmasına, verimliliğin azalmasına, hastalık izinlerinin artmasına ve sonunda nitelikli çalışanların örgütten ayrılması gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle örgütsel dışlanma yöneticiler tarafından göz ardı edilmemesi gereken bir konudur ve bu doğrultuda gerekli uygulamalar hayata geçirilmelidir (14, 15).

1.2.COVID-19 Küresel Salgını Sürecinde Sosyal Damgalanma

Salgın sürecinde toplumsal tepkinin belirli gruplara yönlendirilmesi tarihte yaşanan diğer salgınlarda da

karşılaşılan bir durumdur (16). Çünkü kriz ve ortaya çıkardığı belirsizlik, stereotip olarak kabul edilebilecek bazı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öngörülmeleyen bir gelecek karşısında kendisini çaresiz hisseden bireyler, bu durumla daha kolay başa çıkabilmek ve kendilerini daha güçlü hissetmek için bazı savunma mekanizmalarına başvurabilmektedir. İnsanlar böyle durumlarda genellikle içinde buldukları durumdan zarar görmeyeceklerine inanma eğiliminde olmaktadır. Bir düşmandan gelen bir saldırı olarak nitelendirdikleri böyle bir durumda, düşmanın kendilerine ulaşamayacağına inanmak bir rahatlamaya neden olabilmektedir. Ortaya çıkan krizin veya kaosun aslında bazı gruplara bağlı olarak ortaya çıktığına inanmak da bu savunma mekanizmasının bir parçası haline gelmektedir. Olayları bir nedene bağlamak ve sınırlı bilgiyle anlamaya çalışmak durumunda kalan bireyler, basmakalıp düşünceler ve önyargıların etrafında dolaşarak sağlıklı başa çıkma yöntemleriyle çare bulmaya çalışmaktadır (17). Damgalama eğiliminin aslında kendilerini 'biz' olarak niteledikleri grupta kendilerini daha güvende hissetmeleri ile ilintili olabileceği de göz önünde bulundurulması gereken başka bir savunma mekanizması olarak değerlendirilebilir. Öyle ki bu savunma mekanizması hastalıktan korunmak ve hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla en üst düzeyde çaba gösteren sağlık çalışanlarının bile damgalanmasına neden olmaktadır ve bu yaklaşım akılcı bir tutumla bağdaşmamaktadır. Çünkü salgın sürecinde insanlar için en üst düzeyde fayda sağlayacak olan kişiler sağlık çalışanlarıdır ve onların bu süreçte motivasyonunun korunması oldukça önemlidir.

Damgalanmanın salgın gibi olağan üstü durumlarda arttığı bilinmektedir. Yoksulların, eğitim seviyesi daha düşük olanların hastalık için potansiyel olarak değerlendirilmesi bu kişilerin damgalanmasına neden olabilmektedir. Ayrıca komplo teorileri ve kaderci söylemler damgalanmaya paralel bir şekilde ortaya çıkmaktadır (16). Özellikle yanlış bilgi ve damgalanma, bazı durumlarda büyük kitlesel hareketlere bile dönüşebilmektedir. Çünkü kaotik ortamlarda kitleler normalden daha tepkisel yaklaşımlar ortaya koyabilmektedir ve bu etki kısa sürede yaygın bir halk hareketine dönüşebilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan olaylar, kısa sürede dünyanın pek çok ülkesine yayılmıştır. Bu örnekte damgalanma algısı hastalıktan değil ırktan kaynaklanan bir damga-

lanma olsa da salgının yarattığı ortam tepkinin büyük ölçekte yayılmasına neden olmuştur.

Salgının ortaya çıktığı ilk dönemde bir ayrımcılık rüzgarı esmiş hatta bazı ülkelerde bu rüzgar neredeyse yıkıcı bir fırtınaya dönüşmüştür. Ayrımcılığın ve saldırının arttığı bu dönemde bir 'cadı avı histerisi' yaşandığı söylenebilir. Çin restoranlarının kapanmasına neden olan bu ayrımcılık, salgının ilerleyen zamanlarında azalmış olsa da oldukça olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur (18).

Salgın gibi büyük sağlık krizlerinde sosyal belirleyicilerin, virüse karşı direnci de etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşam kalitesini arttıran etkenlerin varlığı, ekonomik durumun iyi olması, iyilik ve esenlik hali gibi sosyal faktörlerin virüse direnci de etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (19). Bu bağlamda sosyal izolasyon da bir risk faktörü olarak değerlendirilebilir. Yalnızlık ve özellikle dışlanmışlık düşüncesi iyilik ve esenlik hali üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilir.

COVID-19 Salgını sürecinde sağlık çalışanları ve yaşlıların sıklıkla sosyal damgalanma yaşadığı ve yaşanan bu durumlar karşısında bir kamuoyu tepkisi oluştuğu, görülmüştür (20,21). Özellikle sağlık çalışanlarının bu süreçte yaşadığı sosyal damgalanmanın, yaptıkları fedakarlık dolayısıyla sosyal damgalanma yaşayan hastalara oranla daha olumsuz izler bırakabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (2,5). Salgın sürecinde sorunları çözmeye odaklanan sağlık çalışanlarının daha düşük damgalanma yaşadığı belirtilmektedir (9). Sağlık çalışanlarıyla beraber polis gibi kamu hizmeti sunmakla görevli kişilerin de damgalanma yaşadığı belirtilmektedir (4). Hastalara doğru bilgi vermek ve halkı sağlık bilinci konusunda geliştirmek konularında da sorumluluğu olan sağlık çalışanlarının damgalanma yaşıyor olması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir (22). Bu durum, sağlık çalışanlarının bilgilendirme yapmasını da zorlaştırmaktadır. Çünkü damgalanan durumda olan sağlık çalışanlarının doğru bilgiyi aktarabilmek noktasında da çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalacağı açıktır.

Sağlık çalışanlarının damgalanma yaşamasının toplumun vicdanında bir yer bulduğu görülmektedir. Bu süreçte sağlık çalışanları, kendileri için oluşan toplumsal desteği hissetmişlerdir. Ancak salgın gibi bir savaş sahnesinde yer almanın onlar için oldukça zorlayıcı olduğu unutulmamalıdır. Yapılan bir araştırma,

sağlık çalışanlarının salgın sürecinde hastalara karşı her zaman olumlu algıyı koruyamadığını göstermektedir. Hastaları hijyen kurallarına uymadığı, iş yükünü artırdığı, cahil ve ihmalkar olduğu için suçlama gibi tutumlar görülebilmektedir (11,15). Bu bağlamda sağlık çalışanlarının içinde bulunduğu stresli ortamın, olumsuz sayılabilecek tutum ve düşünceleri ortaya çıkardığı ve/veya artırdığı söylenebilir.

Yaşlılar salgın sürecinde koruyucu önlemlere dikkat etmemekle, toplum sağlığını tehdit etmekle suçlanmış ve kendi iradeleri yok sayılmıştır. Yasaklayıcı önlemlerin hedefi haline gelmeleri, aslında çarpıtılmış bir gerçekliğin sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Çünkü maske takmayı becerememekle suçlanan yaşlılar için gerçek böyle değildir (17). Medyada yer alan haberler ile yapılan araştırmalar konuyla ilgili çok sayıda kanıt ortaya koymaktadır. Yaşlılara karşı olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkardığı rahatsızlık da yaşlılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Çalışma yaşamından uzaklaştıktan sonra rol kaybı yaşadıkları algısıyla toplumdan izole hale gelen yaşlıların sosyal izolasyonu, kısıtlanma, değer görmeme ve itibarsızlaşma olarak değerlendirilmesi, yalnızlığın eşlik ettiği ruhsal süreci daha olumsuz hale getirmektedir (20).

COVID-19 Salgını sürecinde yaşanan sosyal damgalanma, sağlık çalışanları ve yaşlılarla sınırlı değildir. Çinliler, yabancılar; yurtdışından dönenler; hastalığı geçirenler ve yakınları ile sağlık çalışanları da bu süreçte sosyal damgalanmaya maruz kalan kişiler arasında yer almıştır (17). Hatta damgalanma yaşam süresi ile de sınırlı kalmamış, ölüm sonrasında da etkilerini sürdürmüştür. Cenaze ritüellerinin yerine getirilmesi bir zorunluluk olarak kabul görse de bazı cenazelerin terkedilmesi ya da gerekli işlemlerin yapılmaması dolayısıyla ortada kalması da karşılaşılan durumlar arasındadır. Sadece hastalıktan korunmak için değil, bilgisizlikten kaynaklanan korkuyla ve cenazelerin lanetlenmiş gibi görünmesi nedeniyle bu sorunların yaşanması, salgın sürecindeki sosyal damgalanma deneyimleri arasındadır (4). Salgın sürecinde virüsten daha hızlı yayılan yanlış bilginin de sosyal damgalanma sürecinde etkili olduğu bilinmektedir (17,23,24). Yanlış bilgi, belirsizlik durumunda daha fazla yayılmaktadır. Hatta sağlık çalışanlarının bile belirsizlik ortamında yanlış bilgiye dayalı; sarımsak ve soğan yemek, tuzlu ve sirkeli suyla gargara yapmak gibi davranışlar sergilediği görülmektedir (15). Yaşanan bütün bu sonuçlar

infodemi kavramının yaşamımıza girmesine neden olmuştur. Infodemi ile birlikte anılan diğer kavram ise 'zenofobi'dir ve yabancı korkusu, nefreti anlamına gelmektedir. Bu nedenle göçmenler, azınlıklar ve evsizler de bu süreçte damgalanmaya maruz kalanlar arasında yerini almıştır (5,23,25). Özellikle salgının ilk dönemlerinde Çinlilere yönelik ırkçı söylemler artmıştır ve hatta başlangıçta devlet başkanları tarafından bile hastalık etkeni 'Çin Virüsü' olarak anılmıştır. Bu dönemde ırkçı ve kışkırtıcı söylemler karşısında Çinliler de olumsuz yanıtlarla karşılık vermiştir (25).

COVID-19 Salgını sürecinde çeşitli infodemilere şahit olunmuştur. Örneğin; bilimsel niteliği olmayan sarımsak yenilmesi, sıcak duşun hastalığa iyi gelmesi, 5G uygulamaların hastalığın ortaya çıkmasına neden olması gibi bilgiler büyük bir hızla yayılmıştır (17).

COVID-19 Küresel Salgını dolayısıyla damgalanma için uygun bir ortam olduğu söylenebilir (26). Salgın sürecinde hastalar, hasta yakınları, hastalık geçirmiş olanlar, gribal enfeksiyon geçirenler, maske takanlar, karantinaya alınanlar da sosyal damgalanma yaşayabilmektedir (17). Gerçek ve gerçek olmayan korkular nedeniyle çeşitli sosyal önyargıların olduğu bu süreçte, bireylere zarar verebilecek düzeyde stres ve kaygının ortaya çıktığı görülmektedir. Sosyal izolasyon da ayrı bir yük olarak süreç içindeki yerini almıştır (26). Sosyal izolasyon yalnızlık, kişiler arası ilişkilerin bozulması ile olumsuz duygu ve düşüncelerin hakim olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle salgın sürecinde ruhsal dayanıklılık daha önemli hale gelmektedir (27). Literatürde damgalanmanın ruh sağlığı ve yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koyan önemli kanıtlar bulunmaktadır (9). Dolayısıyla salgın sürecinde sosyal damgalanmanın, daha büyük bir ruhsal ve duygusal yük haline geldiğini söylemek mümkündür.

Hastalık dolayısıyla damgalanma, sosyal damgalanmanın en zararlı şekli olarak tanımlanabilir. Çünkü ortaya çıkardığı olumsuz psikolojik etkilerin tedaviyi erteleme ve hatta reddetmeye varan sonuçları olmaktadır (7,23,24,28,29,31). Böyle bir durumda ise kişi kendi sağlığıyla birlikte başkalarının sağlığını da riske atabilmektedir. Damgalanma bazen, hastalığı ailesine veya topluma bulaştırabileceği düşüncesiyle, insanların intihar etmesine bile neden olmaktadır (32).

2. SONUÇ

Özellikle salgın sürecinde yaşanan sosyal damgalanmanın sınırlarını çizebilmek ve hangi gruplar üzerinde daha olumsuz etkileri olabileceğini tam olarak tespit etmek, araştırmacılar için oldukça kapsamlı bir süreç gerektirmektedir. Çünkü sadece insanlar değil, ülkelerin ve bölgelerin de damgalanması söz konusu olabilmektedir. Bu durumu önlemek için Dünya Sağlık Örgütü 2015 yılında aldığı kararla salgın hastalıklarla ilgili coğrafi işaretleme yapılmaması gerektiğinin altına çizmektedir (33). 2019 yılında başlayan salgın için COVID-19 adının verilmesi de bu kararın sonucu olarak değerlendirilebilir. Virüsün bazı ülkelerin yöneticileri tarafından bir dönem Çinlileri damgalayacak şekilde anılması ve bu söylemin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar ve tepkiler değerlendirildiğinde, uygulamanın ne kadar doğru olduğu açıkça görülmektedir (34).

Sosyal damgalanmanın özellikle salgın gibi kırılğan süreçlerde daha büyük bir önemle üzerinde durulması gereken bir konu haline geldiği görülmektedir. Bu nedenle çeşitli stratejiler oluşturulması ve önlemler alınması gerekmektedir. Diğer hastalıklardaki damgalanmayı azaltma stratejileri, COVID-19 gibi yaygın salgınlarda da uygulanabilmektedir. Bu stratejilerden birisi de hastalığı geçirmiş, hatta bu süreçte damgalanma yaşamış kişilerin deneyimlerini aktarması olabilir (5). Dini kanaat önderlerinin konuyla ilgili beyanda bulunmasının da süreçte olumlu katkı sağlayabileceği belirtilmektedir (3). Hastalananlarla değil hastalıkla savaşmanın önemini vurgulamak da bu doğrultuda önemli bir katkı sağlayacaktır (4). Bu bağlamda medyanın etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir (12,33). Özellikle sosyal medyada hızla yayılan yanlış bilginin önüne geçmek için Google ve Twitter gibi bilgiye ulaşma kanallarının yanlış bilgiye erişimi kısıtlaması da yapılan öneriler arasında yer almaktadır (18). Çünkü yanlış bilgi, insanların henüz virüslere karşılaşmadan ölmesine neden olmaktadır. Örneğin virüsün bulaşmasını önleyeceği düşüncesiyle saf alkol içeren 30 Türkmen maalesef hayatını kaybetmiştir (35). Buna benzer ölümle sonuçlanan örnekler, dünyanın çeşitli yerlerinde salgın sürecinde yaşanmıştır. Ayrıca bu yanlış bilgiler, sağlık çalışanlarının ve bilim insanlarının doğru bilgiyi insanlara ulaştırabilmesini de önlemektedir (32).

Damgalayıcı tutumların önüne geçmenin yollarından birisi de damgalama potansiyeline sahip olan kişilere yönelik proaktif uygulamalar yapılmasıdır (9). Bunun için kitle iletişim araçlarının kullanılarak, kamu spotları

aracılığıyla süreçle ilgili doğru bilgilerin aktarılması sağlanabilir. Ayrıca damgalanmanın ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçların da aynı yolla aktarılması uygun bir yol olacaktır.

Sosyal damgalanmanın azalmasını sağlayacak diğer önlemler şu şekilde sıralanabilir:

- Hastalık geçirenlerin mahremiyetine saygı duyulması ve bilgi gizliliği,
- Damgalamaya karşı net bir tutum geliştirilmesi,
- Salgının insanlığın ortak bir sorunu olduğunun bilinmesi (17).

Salgın sürecinde 'kurban' ya da bu kavramı çağrıştıracak 'COVID'li' ya da 'Koronali' gibi damgalama algısı oluşturacak kavramların kullanımından kaçınılmalıdır (1,25). Ayrıca temaslı veya hastalık etkenini taşıyan kişilerin isim ve adres bilgilerinin saklanması ve ifşa edilmemesi de son derece önemlidir (16).

Bu önlemlere ilave olarak, izolasyonun nedeninin açıkça belirtilmesi, yasakların uygulandığı dönemde riskli gruplara yönelik uygulamalar ve değer yaratacak çalışmalar yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Örneğin sokağa çıkma yasağının olduğu ve sahillerle parklar gibi rekreasyon alanlarının kapalı olduğu dönemlerde ve bölünmüş saat aralıklarında sadece sağlık çalışanları, engelliler ve yaşlılar için açılmasının olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacak bir uygulama olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte bu süreçte yerel yönetimlerin sağlık çalışanları için sağladığı toplu taşıma araçlarını ücretsiz kullanırmak ve ücretsiz konaklama olanağı sağlamak da olumlu sonuçlar getirecek uygulamalar arasında değerlendirilmektedir.

Sağlık örgütleri açısından değerlendirildiğinde ise sürecin sağlık çalışanlarının özellikle toplumsal yapı içinde damgalanmasının önlenmesi boyutuyla ele alınması önemli hale gelmektedir. Ancak bu amaç, ulusal düzeyde politikalar oluşturulması ve önlemler alınması ile gerçekleştirilebilecektir. Sosyal damgalanmanın önlenmesi konusunda çalışması gerekenler, sadece yöneticiler ve konuyla ilgili kişiler değildir. Siyasi liderler, medya, gibi etkili unsurların yanı sıra toplumda yaşayan her birey de süreçle ilgili sorumluluğu olduğunun bilincinde olmalıdır (1). Sosyal damgalanmanın ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların önlenmesi de ancak böyle bütünsel bir sorumluluk anlayışıyla gerçekleştirilebilir.

Sağlık yöneticileri gerektiğinde çalışanların aileleri ile

ilgili süreçleri de göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü damgalanma, sağlık çalışanının kendisiyle sınırlı kalmayabilir. Çalışanların ailesi ve çocukları da damgalanma yaşayabilir. Nöbet tutarak çalışan sağlık çalışanları, çocuklarının bakımı konusunda tamamen yalnız kalabilir. Bu amaçla gerektiğinde 24 saat sürekliliği olan kreş hizmeti de sağlanmalıdır. Maalesef salgın sürecinde çocuklarını yalnız bırakmak zorunda kaldığı için kaybeden sağlık çalışanları olmuştur (36). Sağlık çalışanları salgın sürecinde en çok aileleri için kaygılandığını belirtmiş ve kendilerine bir şey olması halinde onların ne yaşayacağını bilemediğini ifade etmiştir. Özellikle salgın gibi bir savaş ortamı söz konusu olduğunda ulusal düzeyde sağlık çalışanları ve aileleri için güvence sağlayacak bazı politikaların oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Sağlık yöneticilerinin, çalışanların yaşadığı sosyal damgalanmanın yanı sıra azalan iş tatmini, artan rol yüklenmesi, merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik dolayısıyla da önlemler almasının önemli olduğu düşünülmektedir. Sosyal damgalanmanın birbirleriyle ilişkisi olan bu gibi değişkenleri etkilediği yönünde bulguların olması da bu savı desteklemektedir (37). Sağlık yöneticilerinin çalışanların yaşayabileceği damgalanma ve dışlanma ile ilgili göz önünde bulundurması gereken başka bir risk ise çalışma arkadaşları tarafından damgalanmadır. Özellikle iş yükünü artırması dolayısıyla hasta olan arkadaşların damgalanması ve dışlanması olasılığı da sağlık yöneticileri tarafından göz önünde bulundurulmalıdır (15). Sağlık kuruluşlarında sosyal damgalanmayı önlemeye yönelik yapılabilecek kurumsal çalışmalar ise sosyal desteğin artırılması, rekabet faaliyetlerinin bastırılması ve planlama süreçlerinin doğru yapılandırılması şeklinde özetlenebilir (9). Salgın gibi toplum sağlığı krizleri sırasında damgalanmanın önlenmesi, toplumsal dayanışmanın ve sosyal direncin artırılması için fırsatları da içinde barındırmaktadır. Bunun için acil ve uzun dönemli stratejiler geliştirilmesi belirtilen hedeflere ulaşılmasını sağlamak açısından önemlidir (1). Kurumlar açısından bakıldığında sosyal damgalanma gibi olumsuz sonuçları olan uygulamaların son bulması için evrimsel düzenlemeyi hedef alan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının da hayat geçirilmesi önemli hale gelmektedir (37). Ayrıca yanlış bilginin yayılmasını önlemek amacıyla bazı yaptırımların

uygulanması gerektiği de göz ardı edilmemelidir (15). Sosyal damgalanma, toplumsal barışa ve huzura zarar veren sonuçlara neden olması dolayısıyla her geçen gün önemi artan bir konu haline gelmektedir. Bu bağlamda salgın sürecinde daha kırılğan hale gelen toplumsal yapı içinde, sosyal damgalanmanın oluşturduğu zararın arttığı söylenebilir. Bu nedenle sosyal damgalanmanın önlenmesi ve en düşük düzeye indirilmesi önemlidir. Hastalık geçiren ve damgalanmaya maruz kalan kişilerin de sürece dahil edilerek bu konuda çalışmalar yapılması, infodeminin önlenmesi ve doğru bilginin yaygınlaşmasını sağlamak için kitle iletişim araçlarının kullanılması, salgın döneminde sosyal damgalanmanın önlenmesi için alınacak başlıca tedbirler arasında yer almaktadır. Sağlık eğitiminin yaygınlaştırılması ve sağlık okur-yazarlığının artırılması da damgalanmayı azaltmak için alınabilecek tedbirler arasında değerlendirilebilir.

Received/Geliş Tarihi: 20.9.2022

Accepted/Kabul Tarihi: 30.12.2022

KAYNAKÇA

1. Bhattacharya, P., Banerjee, D., & Rao, T. S. (2020). The "untold" side of COVID-19: Social stigma and its consequences in India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 42(4), 382-386.
2. Eren-Bana, P. (2020). Evaluation of the social implication perception of healthcare employees in the Covid19 outbreak process. In *Press Academia. 6th Global Business Research Congress (GBRC) (Vol. 11, pp. 115-120)*.
3. Abdelhafiz, A. S., & Alorabi, M. (2020). Social stigma: the hidden threat of COVID-19. *Frontiers In Public Health*, 8, 429.
4. Bhanot, D., Singh, T., Verma, S. K., & Sharad, S. (2021). Stigma and discrimination during COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 8, 577018.
5. Yılmaz, Y., Erdoğan, A., & Hocaoglu, C. (2021a). COVID-19 ve Damgalanma. *Kocaeli Medical Journal*, 10, 47-55.
6. Doğanavşargil-Baysal, G. Ö. (2013). Damgalanma ve ruh sağlığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(2), 239-251.
7. Williams, J., & Gonzalez-Medina, D. (2011). Infectious diseases and social stigma. *Applied Innovations and Technologies*, 4(1), 58-70.
8. Çam, O., & Çuhadar, D. (2011). Ruhsal hastalığa sahip bireylerde damgalanma süreci ve içselleştirilmiş damgalanma. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(3), 136-140.

9. Teksin, G., Uluoyol, O. B., Onur, O. S., Teksin, M. G., & Ozdemir, H. M. (2020). Stigma-related factors and their effects on health-care workers during COVID-19 pandemics in Turkey: a multicenter study. *The Medical Bulletin of Sisli Etfal Hospital*, 54(3), 281-290.
10. Kwaghe, A. V., Kwaghe, V. G., Habib, Z. G., Kwaghe, G. V., Ilesanmi, O. S., Ekele, B., ... & Balogun, M. S. (2021). Stigmatization and Psychological Impact of COVID-19 Pandemic on Frontline Healthcare Workers in Nigeria: A Qualitative Study.
11. Koroğlu, S., & Durat, G. (2022) Damgalanmaya Karşı Savunmasız Sağlık Çalışanlarının, COVID-19 Hastalarına Yönelik Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi*, 5(2), 153-165.
12. Pehrah, P., & Gyasi, R. M. (2021). Stigma and COVID-19 crisis: A wake-up call. *The International Journal of Health Planning and Management*, 36(1), 215.
13. Erdoğan, Ö., & Ersoy, M. (2022). Pandeminin birinci yılında (2020-2021) COVID-19 hastalığı geçirenlerin damgalanma algısı: Türkiye örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 8(2), 165-183.
14. Karakulle, İ. (2021) "Ben de buradayım" çoğunluğun içinde kaybolma: örgütsel dışlanma. *Örgütsel Davranış*, 121-135. (Editör: Üstün F. ve Koça-Ballı A.İ., *Örgütsel Davranış- Şimdi Bunlar Konuşuluyor*)
15. Yapıcı, G., Evgin, İ. A., Attar, G. E., & Kurt, A. Ö. (2022) Bir üniversite hastanesinde COVID-19 tanısı alan sağlık çalışanlarının sosyal ilişkilerindeki dönüşümlerin değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 30-50.
16. Kurt N., (2022) COVID-19 pandemisi sürecinde hastalığa yakalanan bireyler ve temashlarına yönelik damgalama. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 215-237.
17. Başterzi A.D., Cesur E., Guvenc R., Taşdelen R., ve Yılmaz T. (2020) COVID-19 ve Damgalanma, *Türkiye Psikiyatri Derneği*.
18. Sotgiu, G., & Dobler, C. C. (2020). Social stigma in the time of coronavirus disease 2019. *European Respiratory Journal*, 56(2).
19. Turner-Musa, J., Ajayi, O., & Kemp, L. (2020, June). Examining social determinants of health, stigma, and COVID-19 disparities. In *Healthcare* (Vol. 8, No. 2, p. 168). MDPI.
20. Yaşar, Ö., & Avcı, N. (2020). Değişen Yaşlılık Algısı: COVID-19 ile Damgalanan Yaşlılar. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
21. Yetkin, A., Yavuz, Y., Kapıcı, Y., Egeli, A., Tekin, A., & Karamustafaloğlu, O. (2022). A scale proposal for COVID-19-related social stigmatization: the psychometric properties of the COVID-19 stigmatization scale. *Haran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19(1), 77-82.
22. Ertem M. E. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Sosyal Damgalama. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 135-138.
23. Chopra, K. K., & Arora, V. K. (2020). Covid-19 and social stigma: Role of scientific community. *Indian Journal of Tuberculosis*, 67(3), 284-285.
24. Sotgiu, G., Carta, G., Suelzu, L., Carta, D., & Migliori, G. B. (2020). How to demystify COVID-19 and reduce social stigma. *Int J Tuberc Lung Dis*, 24(6), 640-642.
25. Roberto, K. J., Johnson, A. F., & Rauhaus, B. M. (2020). Stigmatization and prejudice during the COVID-19 pandemic. *Administrative Theory & Praxis*, 42(3), 364-378.
26. Yılmaz, B. K. Y., Güler, M. E., & Dalkılıç, O. S. (2021b) Sağlık Çalışanlarının Covid-19 Küresel Salgınına Bakış Açılarının ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(62), 960-981.
27. Banerjee, D., & Rai, M. (2020). Social isolation in Covid-19: The impact of loneliness.
28. Maunder, R., Hunter, J., Vincent, L., Bennett, J., Peladeau, N., Leszcz, M., & Mazzulli, T. (2003). The immediate psychological and occupational impact of the 2003 SARS outbreak in a teaching hospital. *Cmaj*, 168(10), 1245-1251.
29. Verma, S., Mythily, S., Chan, Y. H., Deslypere, J. P., Teo, E. K., & Chong, S. A. (2004). Post-SARS psychological morbidity and stigma among general practitioners and traditional Chinese medicine practitioners in Singapore. *Ann Acad Med Singapore*, 33(6), 743-8.
30. Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*.
31. Singh, R., & Subedi, M. (2020). COVID-19 and stigma: Social discrimination towards frontline healthcare providers and COVID-19 recovered patients in Nepal. *Asian Journal of Psychiatry*, 53, 102222.
32. Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Kamal, A. H. M., Hasan, S. M., Kabir, A., ... & Seale, H. (2020). COVID-19-related infodemic and its impact on public health: A global social media analysis. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(4), 1621.
33. Bruns, D. P., Kraguljac, N. V., & Bruns, T. R. (2020). COVID-19: Facts, Cultural Considerations, and Risk of Stigmatization. *Journal of Transcultural Nursing*, 31(4), 326-332.
34. Villa, S., Jaramillo, E., Mangioni, D., Bandera, A., Gori, A., & Raviglione, M. C. (2020). Stigma at the time of the COVID-19 pandemic. *Clinical Microbiology and Infection*, 26(11), 1450-1452.
35. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/9-kisi-daha-saf-alkolden-oldu> (Erişim Tarihi: 14/09/2020)
36. <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-iki-cocugunu-kaybeden-anne-anne-elime-kina-yak-diyordu-2772953> (Erişim Tarihi: 14/09/2022).
37. Ramaci, T., Barattucci, M., Ledda, C., & Rapisarda, V. (2020). Social stigma during COVID-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*, 12(9), 3834.